

# فرآیند بازآفرینی منظر میادین شهر تهران با هدف ارتقای تعاملات اجتماعی شهروندان

محسن فیضی<sup>۱</sup> - استاد دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران  
علی اسدیپور - دانش‌آموخته دکترای معماری منظر دانشگاه علم و صنعت ایران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۰۴/۲۹

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۰۳/۰۱

## چکیده:

مهاجرت، تفاوت، جابجایی دائمی و رشد سریع جمعیت در تهران مانع از شکل‌گیری روابط اجتماعی در محلات آن شده است. این در حالی است که کنش‌های متقابل اجتماعی می‌توانند به عنوان یکی از مؤلفه‌های سازنده سرمایه اجتماعی شهر، نقش مهمی در بازآفرینی شهری به مثابه رویکردی مداخله‌گر در مرمت شهری تلقی گردند. موضوع بازآفرینی شهری با توجه به ماهیت و راهبردهای آن می‌تواند تنها پاسخ مناسب پیش‌روی برنامه‌ریزان شهری در تهران معاصر باشد. در این میان بازآفرینی منظر میادین شهر تهران می‌تواند به عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم در ارتقای میزان تعاملات اجتماعی رودرروی شهروندان دانسته شود. در این نوشتار از راهبرد کیفی در رویکردی استنتاجی استفاده شده و از مورد پژوهشی، در بررسی ۱۰ نمونه از میادین شهر بهره گرفته شده است. از آنجا که تعاملات اجتماعی دارای مؤلفه‌های زمانی-مکانی هستند، عوامل محیطی مؤثر در شکل‌گیری آنها مورد مذاقه قرار گرفته و مؤلفه‌های عینی (طبیعی و کالبدی) و ذهنی (خاطرات و روابط انسانی) منظر این نواحی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در نتیجه مجموعه‌ای از راهبردها و راهکارهای اصلاح منظر این میادین شامل ساماندهی عناصر طبیعی و مبلمان شهری میادین، ساماندهی جریان پیاده و سواره، ایجاد و تقویت فعالیت‌های انتخابی و در نهایت احیا و تداوم جریان خاطرات میادین پیشنهاد شده است. اصول بازآفرینی منظر میادین شهری حاصل از این پژوهش، در قالب نموداری شامل تحلیل مؤلفه‌های طبیعی، انسان ساخت و انسانی می‌باشد که هر مؤلفه به تبیین راهبردهای طبیعی، انسان ساخت و اجتماعی با هدف ارتقای تعاملات اجتماعی منتهی می‌شود. ترکیب همزمان هر سه راهبرد، مجموعه اصول بازآفرینی هر میدان را متناسب با ویژگی‌های اجتماعی، کالبدی، تاریخی و طبیعی آن شکل خواهد داد.

**واژگان کلیدی:** بازآفرینی شهری، منظر، میادین تاریخی، تعاملات اجتماعی، تهران.

۳

شماره هفتم

تابستان ۱۳۹۲

فصلنامه علمی-پژوهشی

مطالعات شهر

فرآیند بازآفرینی منظر میادین شهر تهران با هدف ارتقای تعاملات اجتماعی شهروندان

## ۱. مقدمه

تهران پایتخت دویست ساله ایران است که در مقایسه با سایر شهرهای کشور، نسبتاً جوان به شمار می‌رود. با این حال رشد و دگرگونی سریع تهران منجر به تبدیل آن به یک کلانشهر شده و به همین دلیل این شهرداری ساختار سیاسی و اجتماعی پیچیده و خاص خود می‌باشد. هرچند در تهران به عکس سایر کلانشهرهای جهان محدوده‌های بسته قومی- فرهنگی وجود ندارد، اما به دلیل مهاجرپذیر بودن، اهالی تهران از نظر قومی و مذهبی متنوع هستند (حبیبی و هورکاد، ۱۳۸۴: ۲۴). مهاجرت، تفاوت و قطب‌بندی اجتماعی میان مناطق شمالی و جنوبی تهران از مهمترین ویژگی‌های اجتماعی این شهر است (مدنی پور، ۱۳۸۱: ۳۲). همچنین جابجایی دائمی که معمولاً به دلیل اجاره‌نشینی یا جستجوی امکانات بهتر شهری انجام می‌شود، باعث کاهش و یا عدم شکل‌گیری روابط اجتماعی در محلات آن شده است (میرمقتدایی، ۱۳۸۸: ۷). فضاهای باز شهری و میدان‌های شهری به عنوان یکی از مهمترین و مؤثرترین مکان‌های برقراری تعامل اجتماعی شهروندان با یکدیگر به شمار می‌آیند که سابقه کهنی در تاریخ شهرسازی ایران داشته است و می‌تواند در کاهش تضادهای اجتماعی، ایجاد حس تعلق به مکان و در نهایت خلق سرمایه اجتماعی شهر مؤثر باشد.

سند پیشین طرح جامع شهر تهران دارای هویتی ساختاری- راهبردی است که در سال ۱۳۸۶ به تصویب شورای عالی معماری و شهرسازی ایران رسیده است. این طرح به دنبال توسعه عرصه‌های عمومی، ارتقای کیفیت محیطی شهر از طریق ارتقای سرزندگی، خوانایی، زیبایی، ایمنی و امنیت و در آخر ساماندهی عناصر کالبدی مرتبط با عرصه‌های عمومی (مانند نماها و مبلمان‌های شهری و...) به نحوی است که به ارزش‌های بومی، تاریخی و فرهنگی توجه شود (نهاد برنامه‌ریزی توسعه شهری تهران، ۱۳۸۶). هرچند در این طرح توجه بیشتری به عرصه‌های عمومی و غیرفیزیکی شهر شده اما کماکان موضوع سرمایه اجتماعی، تعامل اجتماعی و خاطرات جمعی شهروندان کمتر مورد توجه قرار گرفته است. رویکردهای بازسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده شهری نیز بیشتر به موضوعات کالبدی و اقتصادی متمرکز است. با این حال گرایش‌هایی نیز نسبت به بازآفرینی شهری در سطوح مدیریتی و برنامه‌ریزی در حال شکل‌گیری است.

موضوع بازآفرینی شهری با توجه به ماهیت و راهبردهای آن می‌تواند تنها پاسخ مناسب پیش روی برنامه‌ریزان شهری در تهران معاصر باشد. بازآفرینی شهری به عنوان اصلی‌ترین رویکرد مرمت شهری در دوران معاصر، به عنوان رویکردی مداخله‌گر با نگاه به گذشته و بدون پاکسازی هویت‌های تاریخی دوره‌های مختلف، به خلق هویتی جدید متناسب با شرایط زندگی مردمان حاضر می‌پردازد (حاجی پور، ۱۳۸۵: ۱۸؛ پورا احمد و دیگران، ۱۳۸۹: ۷۵). در بازآفرینی شهری، شناخت و بررسی روابط میان ویژگی‌های کالبدی و واکنش‌های اجتماعی، ضرورت جابجایی کالبدی برخی عناصر مهم شهری و توجه به سیاست‌های شهری (Couch et al., 2011; Yu & Kwon, 2011)، اهمیت نیروهای

اقتصادی (Raco, 2003: 38)، نقش انجمن‌ها، گروه‌ها و مسائل اجتماعی (Bailey, 2010; Orueta, 2007; Uysal, 2011; Sairinen, 2006 Kumpulainen & Sasaki)، تأثیر پارامترهای فرهنگی (Sasaki, 2010)، عوامل زیست‌محیطی و در یک کلام توسعه پایدار (Couch, 2000 Denneemann &) از مهمترین موضوعاتی هستند که بدان پرداخته شده است. بدین ترتیب نگرش جامع و یکپارچه این رویکرد با توجه به نقشی که برای گروه‌ها و سرمایه‌های اجتماعی قائل است، می‌تواند توفیق بیشتری نسبت به سایر رویکردهای مرمت شهری به ویژه در کشورهای در حال توسعه مانند ایران حاصل کند که کمتر بدان پرداخته شده است. این نوشتار به بررسی نقش منظر میدانی در ارتقای تعاملات اجتماعی شهروندان به عنوان یکی از سرمایه‌های مؤثر در بازآفرینی شهری می‌پردازد. برای رسیدن به این هدف از تجارب گذشته و دانش کنونی به عنوان دستمایه‌های تبیین اصول بازآفرینی منظر میدانی تاریخی شهر تهران در رویکردی اجتماعی بهره می‌برد.

از سوی دیگر موضوع بازآفرینی شهری ارتباط مستقیمی با عرصه و قلمرو عمومی دارد. قلمرو فضای عمومی دارای ابعاد فیزیکی و اجتماعی است و به فضاهایی بر می‌گردد که به شکل عمومی یا شخصی تملک شده، جریان زندگی عمومی و تعامل اجتماعی را آسان و آن را تأمین می‌کنند (کارمونا و همکاران، ۱۳۸۸: ۲۱۹). فضاهای عمومی فضاهایی‌اند که افراد و گروه‌های مختلف اجتماعی در آن سهیم‌اند و محلی برای تبادل افکار و اطلاعات و مکانی برای شکل‌گیری شبکه‌های اجتماعی می‌باشند (دانشپور و چرخچیان، ۱۳۸۶: ۲۰). عناصر تشکیل دهنده قلمرو عمومی را می‌توان شامل عوامل فیزیکی و اجتماعی- فرهنگی دانست. جداره‌ها، عناصر کالبدی و تسهیلات شهری همگی مجموعه عوامل فیزیکی عرصه عمومی‌اند. این در حالی است که الگوهای رفتاری و مشخصه‌های فرهنگی در کنار رویدادها و خاطرات فردی- جمعی از عناصر غیرملموس تشکیل دهنده عرصه عمومی می‌باشند که محل پیوند و تعامل شهروندان و اجتماعات شهری با یکدیگرند.

## ۲. روش تحقیق

در این پژوهش از راهبرد کیفی در رویکردی استنتاجی استفاده شده است. مبانی نظری لازم به وسیله مطالعات کتابخانه‌ای تهیه شده و از راهبرد تاریخی- تفسیری برای بررسی قابلیت‌های تاریخی میدانی استفاده شده است. به وسیله مورد پژوهی امکان تبیین مجموعه اصول اولیه بازآفرینی منظر میدانی فراهم آمده که در تلفیق با مبانی نظری مراحل پیشین مجموعه، اصول قابل تعمیمی در انتها ارائه شده است. نمونه‌های موردی همگی از میدانی شاخص و مهم شهر تهران هستند که در سابقه جمعی مردم حضوری فعال دارند.

## ۳. رویکردهای نظری و مرور ادبیات پژوهش

### ۳.۱. تعامل اجتماعی و فضاهای باز شهری

تعاملات متقابل رودررو شالوده اصلی همه شکل‌های کنش

متقابل اجتماعی<sup>۱</sup> است. کنش متقابل روزمره به روابط و مناسبات ظریف میان آنچه در قالب کلمات بیان می‌کنیم و آنچه از طریق صور پرشمار ارتباط غیرکلامی به دیگران انتقال می‌دهیم، بستگی دارد. بنابراین به طور کلی انواع مختلف کنش‌های متقابل اجتماعی را می‌توان به دو دسته ارتباطات کلامی<sup>۲</sup> و ارتباطات غیرکلامی<sup>۳</sup> (یا زبان بدن<sup>۴</sup>) تقسیم نمود (گیدنز، ۱۳۹۰: ۱۲۰). گافمن در دسته‌بندی متفاوت دیگری دو نوع کنش اجتماعی را شناسایی می‌نماید. معیارهای دسته‌بندی وی سطح توجه افراد دخیل در کنش اجتماعی به رفتار و حالات یکدیگر است. دسته نخست، کنش متقابل غیرکانونی<sup>۵</sup> زمانی رخ می‌دهد که افراد، اطلاع از حضور یکدیگر را به نمایش می‌گذارند. در این حالت مردم پیوسته در حال برقراری ارتباطات غیرکلامی از طریق اداها و حالات چهره‌شان هستند. اما کنش متقابل کانونی<sup>۶</sup> هنگامی رخ می‌دهد که افراد مستقیماً به آنچه دیگران می‌گویند یا انجام می‌دهند، توجه داشته باشند. گافمن هر نوع کنش متقابل کانونی را یک مراوده<sup>۷</sup> می‌داند که حاکی از کنار گذاشتن بی‌اعتنایی مدنی<sup>۸</sup> است و بخش بزرگی از زندگی روزانه ما را تشکیل می‌دهند (گیدنز، ۱۳۹۰: ۲۰۵؛ Newman, 2010). مراد ما از تعامل اجتماعی در این نوشتار، کنش متقابل کانونی است.

نکته بسیار مهم و اساسی در کنش‌های متقابل اجتماعی، وضعیت‌مند<sup>۹</sup> بودن آنهاست. کنش‌ها در مکانی خاص رخ می‌دهند و مدت زمان مشخصی دارند. بنابراین واجد نوعی همسویی زمان-مکان<sup>۱۰</sup> هستند. مفهوم منطقه‌ای شدن<sup>۱۱</sup> به ما کمک می‌کند که بدانیم زندگی اجتماعی چگونه ناحیه‌بندی زمانی-مکانی می‌شود. تعامل تجربه‌های اجتماعی و ویژگی قرارگاه‌های رفتاری، موضوع مهمی در بحث تعامل اجتماعی است. به طور کلی همجواری، تجانس، تراکم، موقعیت و هدف، عوامل اولیه و اصلی در ایجاد تعامل میان افراد هستند (مان، ۱۳۶۳: ۴۰). یکی دیگر از عوامل محیطی مؤثر بر تعامل اجتماعی، تعداد افراد موجود برای تماس در یک محدوده فضایی است. مجاورت فضایی از مهمترین تعیین‌کننده‌های روابط آنی افراد است، ولی حضور عده‌ای زیاد در فضایی بسیار کوچک می‌تواند منجر به ادراک روانشناختی ازدحام شود (آلتمن، ۱۳۸۲: ۱۵۰). از این رو فضاهای باز شهری به عنوان یک قرارگاه رفتاری، نقشی مهم در تأمین نیاز اجتماعی افراد، تعامل مردم با یکدیگر و توسعه روابط فردی و اجتماعی دارند. وجود فضاهای دنج و خصوصی

برای ملاقات‌ها و صحبت‌های چهره‌به‌چهره افراد با یکدیگر با توجه به شرایط سنی، جنسی و اجتماعی و ایجاد فضاهایی برای ارائه مهارت‌های فردی و گروهی می‌توانند به عنوان قرارگاه‌های رفتاری مؤثر در ایجاد ارتباطات اجتماعی باشند (فلاحت و کلامی، ۱۳۸۷: ۹۲).

روابط متقابل اجتماعی موضوع بسیاری از پژوهش‌های شهری-جامعه‌شناختی نیز بوده است. یان گیل (Gehl, 1987: 12) معتقد است که اگرچه چارچوب فیزیکی شهر تأثیری مستقیم بر روی کیفیت، محتوا و شدت ارتباطات اجتماعی ندارد، اما معماران و برنامه‌ریزان می‌توانند بر امکان ملاقات، دیدن و شنیدن مؤثر بوده و نقطه آغازینی برای دیگر اشکال ارتباط فراهم آورند. وی با تقسیم مجموعه فعالیت‌های جاری در فضای باز به سه دسته فعالیت‌های اختیاری<sup>۱۲</sup> (مانند پیادروی، تماشای جنب‌وجوش زندگی و ...)، ضروری<sup>۱۳</sup> (مانند منتظر اتوبوس ماندن، رفتن به مدرسه یا سرکار و ...) و اجتماعی<sup>۱۴</sup> (مانند دیدارها، گپ‌وگفت‌های کوتاه و انواع فعالیت‌های گروهی و جمعی) مدل مناسبی برای تحلیل فعالیت‌های جاری در فضاهای باز شهری ارائه داده است. در حالی که فعالیت‌های ضروری کمترین تأثیرپذیری را از محیط دارند، فعالیت‌های اختیاری، بیشتر از گروه‌های دیگر به شرایط فیزیکی خارجی وابسته‌اند. فعالیت‌های اجتماعی بیش از هر چیز وابسته به حضور دیگران در فضاهای عمومی می‌باشند. فراگیرترین حالت فعالیت اجتماعی، ارتباطات منفعل مانند دیدن ساده و یا گوش دادن به مردم است. به این گونه فعالیت‌ها، فعالیت‌های برآیندی<sup>۱۵</sup> نیز می‌توان گفت چراکه ناشی از پیوند دو فعالیت دیگر هستند (Gehl, 1987, 2002). گیل در پژوهش‌های خود دریافت که هرچه فضای بیرونی دارای کیفیت مناسبتری باشد، فعالیت‌های انتخابی به تناوب افزایش یافته و در پی آن فعالیت‌های اجتماعی به نحو قابل توجهی رو به افزایش می‌نهند (همان).

علاوه بر این کاتل<sup>۱۶</sup> و همکاران (۲۰۰۸)، ارتباط میان فضاهای باز عمومی و روابط اجتماعی را در افزایش حس خوشبختی مردم در انگلستان مؤثر دانسته‌اند (Cattell et al., 2008). سیلند<sup>۱۷</sup> و همکاران (۲۰۰۹)، نقش فضاهای باز عمومی و جنگل‌های طبیعی در زوریخ را در ایجاد روابط دوستی اجتماعی میان جوانان با فرهنگ‌های مختلف، مثبت ارزیابی کرده است (Seeland, 2009). پیترز و همکاران (۲۰۱۰)، در پژوهشی سهم مثبت عناصر و اجزای پارک‌های شهری را در ارتقای تعاملات اجتماعی بررسی نموده‌اند (Peters et al, 2010). هوانگ<sup>۱۸</sup> (۲۰۰۶)، در پژوهشی در زمینه تعامل اجتماعی در فضاهای باز مسکونی دریافت که فضاهای

- 1 . Social Interaction
- 2 . verbal communication
- 3 . non-verbal communication
- 4 . body language
- 5 . unfocused interaction
- 6 . focused interaction
- 7 . encounter
- 8 . civil inattention
- 9 . situated
- 10 . time-space convergence
- 11 . regionalization

- 12 . optional activities
- 13 . necessary activities
- 14 . social activities
- 15 . resultant
- 16 . Cattell
- 17 . Seeland
- 18 . Huang

جدول ۱: عوامل مؤثر در میزان تعاملات اجتماعی شهروندان در فضای شهری

عوامل تقویت کننده	عوامل تهدید کننده
تراکم افراد	ازدحام
مجاورت فضایی مردم	عدم رعایت حریم شخصی
وجود فضاهای دنج	شکل گیری فضاهای غیرقابل دفاع
وجود فعالیت های فرهنگی و هنری	وجود فعالیت های غیرقانونی و دست فروشان
حضور عناصر طبیعی و چشم انداز	بی نظمی در ساماندهی و طراحی عناصر طبیعی
وجود فضاهای توقف و مکث	وجود فضاهای صرفاً حرکتی و بدون توقف

ماخذ: نگارندگان

مانند فرم ابنیه، جداره های شهری و طبیعی، تجهیزات شهری، فضاهای باز و پوشش های طبیعی هستند. عوامل ذهنی نیز شامل رویدادهای فرهنگی، حوادث تاریخی، خاطرات، روابط، تعاملات انسانی و رویدادهای فردی- جمعی می باشند (فیضی، ۱۳۸۹: ۱۵). سوافیلد نیز در دسته بندی خود منظر را واجد دو گونه منظر عینی و منظر ذهنی دانسته است (Swaffield, 2005). بدین ترتیب منظر عمومی شهری را میتوان حاصل کنش متقابل سه مؤلفه مهم یعنی محیط ساخته شده، محیط طبیعی و محیط انسانی دانست که در دو دسته عوامل عینی و ذهنی شکل می گیرند (تصویر ۱).



تصویر ۱: عوامل و مؤلفه های تشکیل دهنده منظر شهری

ماخذ: نگارندگان

از سوی دیگر برقراری روابط اجتماعی یکی از عوامل مهم در شکل گیری سرمایه اجتماعی شهر است (Peters et al., 2010). این سرمایه به همراه سایر سرمایه های اقتصادی، انسانی، فرهنگی، سیاسی و اکولوژیکی می تواند نیروهای اولیه لازم برای بازآفرینی شهری را فراهم آورد. بنابراین فضاهای باز شهری به طور عام و میادین شهری به طور خاص از جمله مکان های عمومی شهرند که نقشی کلیدی در ارتقای روابط اجتماعی شهروندان دارند. عناصر و رویدادهای فرهنگی-تاریخی و جذابیت های تفریحی این میدان ها نیز عامل مهم جذب مردم به این فضاهای باز هستند. میدان در لغت معرب میان است و به معنای دل شهر و فضایی

فعالیت<sup>۱</sup> و منظره ها<sup>۲</sup>، بیشترین میزان تعاملات اجتماعی را پشتیبانی می نمایند و فضاهای حرکتی کمترین میزان تعامل اجتماعی را سبب می شوند (Huang, 2006). چنین پژوهش هایی نشان دهنده اهمیت و توان فضاهای باز شهری در برقراری روابط اجتماعی شهروندان هستند. جدول ۱ موارد مؤثر در میزان تعاملات اجتماعی را بر اساس مرور ادبیات موضوع نشان می دهد.

### ۲.۳. تعاملات اجتماعی و بازآفرینی منظر میادین عمومی شهر

منظر آن قسمت از محیط است که ما در آن ساکن بوده و به واسطه ادراکاتمان آن را درک می کنیم (بل، ۱۳۸۲). بخش عمده ای از ریشه شناسی منظر در شرایط روستایی که جاده ها و ساختمان ها در تاروپودهای سبز بافته شده اند، توسعه یافته است. از این روی در شهر، منظر به عنوان فضاهای سبز دانسته می شود. اما این موضوع نتیجه یک جابجایی زبانی و حذف بخشی از معانی است. بدین معنا که بخشی از معنی منظر جایگزین کلیت آن شده است. چرا که منظر تنها شامل پوشش های سبز نیست (Lindholm, 2011: 3). ایده منظر، قطعه ای از زمین را با نمود آن یعنی چشم انداز ترکیب می نماید. از این نظر تعامل میان ادراک محیط و رفتار به منظر سازی منتهی می شود؛ مانند سازماندهی و شکل دهی به بخشی از زمین مبتنی بر ارزش های محلی، اجتماعی، اخلاقی و زیباشناختی (Antrop and van Eetvelde, 2000). بنابراین منظر شهری ادراک شهروندان از شهر است که از خلال نمادهای آن به دست می آید (Lindholm, 2011: 4). از این روی «منظر شهری نه حرفه تحمیل علائم و نشانه های تاریخی به کالبد شهر، نه دانش آرایش نمای ساختمان ها به جای صاحبان آنها و نه ذوق تزریق فضای سبز و آب به بافت های شهری است؛ منظر شهری دانش شناخت مفهوم شهر نزد شهروندانی است که در طول تاریخ در آن محیط زیسته اند و با کالبد های طبیعی و مصنوع محیط ارتباطی معنایی تولید کرده اند که در تداوم حیات معقول آنها نقش اساسی دارد» (منصوری، ۱۳۸۹: ۳۳).

منظر عمومی شهر (مانند خیابان ها، پارک ها، میادین، حاشیه رودخانه ها و ...) شامل دو دسته عوامل عینی و ذهنی هستند. عوامل عینی دربردارنده مجموعه عواملی طبیعی و مصنوع

1 . activity space  
2 . scenic space

باز برای اجتماع مردم با بازار اطراف آن بوده است (پیرنیا، ۱۳۸۷: ۱۲۶). میدان به محدوده‌ای ساکن، جمع‌پذیر، یکپارچه و دارای زندگی جمعی برای شهروندان اطلاق می‌شود (پاکزاد، ۱۳۸۶: ۷۰). و فضاهایی برای مشاهده فضای شهری، به یاد آوردن خاطرات، دیدن و دیده شدن، اجرای مراسم جشن و سرور، خرید و فروش و برگزاری اجتماعات سیاسی هستند (قریب، ۱۳۷۶: ۳۵-۳۳). بنابراین ویژگی‌های عینی و ذهنی فضاهای باز شهری و به ویژه میادین شهری، نسبت مستقیمی با افزایش فعالیت‌های انتخابی دارند که این موضوع به نوبه خود به افزایش فعالیت‌ها و تعاملات اجتماعی خواهد انجامید. از این رو، ارتقای تعاملات اجتماعی شهروندان می‌تواند عاملی مهم ولی شکننده در بازآفرینی منظر میادین شهری تلقی شود.

#### ۴. وضعیت کنونی منظر میدان‌های شهری در تهران

میدان به عنوان یکی از عناصر اصلی فضای شهری می‌بایست امکان آسایش و راحتی شهروندان را فراهم آورده و به نحوی باشد که شهروندان بتوانند از مناظر تاریخی اطراف آن عکس‌خاطره‌انگیزی گرفته، با دوستان و آشنایان خود ملاقات نمایند و در روزهایی خاص در آن گردهم آیند (بردی آنامرادنژاد، ۱۳۹۰: ۳). میدان‌های تهران، چه آنهایی که سابقه‌ای تاریخی دارند و چه آن دسته که در سال‌های اخیر به سبب توسعه شهر احداث شده‌اند، همگی بیشتر به عنوان یک گره شهری، نقش ترافیکی دارند. این میادین با اولویت تسهیل جریان اتومبیل طراحی شده‌اند و برخی نیز حتی بدون داشتن طرحی از پیش تعیین شده، در جریان اصلاح وضع موجود شکل گرفته‌اند. آنچه امروزه بیش از هر زمان دیگری به چشم می‌آید، تغییر ماهوی میدان‌ها از فضاهای مثبت، کامل و دارای قابلیت تبدیل به فضاهای عمومی موفق به گره‌هایی تک عملکردی و صرفاً ترافیکی است که از ارائه تجاربصری گوناگون و متنوع شهروندان و مشخصات قابل لمس و خاطره‌ساز بی‌بهره است (پورجعفر و همکاران، ۱۳۸۹: ۳۰). با این حال تهران از داشتن میادین عمومی وسیع بی‌بهره نیست. میدان توپخانه (امام) یکی از کهن‌ترین و وسیع‌ترین میادین شهری تهران است که بر خلاف میدان نقش جهان اصفهان، ساختار تاریخی خود را از دست داده است. با این حال همانند میدان نقش جهان دارای موقعیت جغرافیایی و ارتباطی استثنایی می‌باشد. از دیگر میدان‌های مهم و تاریخی شهر می‌توان به میدان آزادی، انقلاب، فردوسی و حسن‌آباد اشاره نمود که هر یک ویژگی منحصر به فرد و تاریخی از تحولات سیاسی و اجتماعی را به خود دیده‌اند.

از مجموع میادین متعدد شهر تهران، در مجموع ۱۰ میدان که واجد معیارهای زیرند، انتخاب شده‌اند. این معیارها عبارتند از الف) داشتن سبکه تاریخی، ب) حضور در تحولات اجتماعی و فرهنگی، ج) داشتن ابعاد و وسعت کافی و د) حضور در سابقه ذهنی شهروندان. این میادین عبارتند از میدان انقلاب، آزادی، حسن‌آباد، توپخانه، ولیعصر، فردوسی، ونک، امام حسین (ع)، راه‌آهن و قزوین. به منظور تحلیل کیفی میدان‌ها، مجموعه مؤلفه‌های تشکیل دهنده منظر در دو بخش مؤلفه‌های عینی

(طبیعی و انسان‌ساخت) و ذهنی مورد داوری ارزشی قرار گرفته‌اند. جدول ۲ به بررسی ۱۰ میدان منتخب یاد شده اختصاص دارد. این میادین از جمله میادین تاریخی و یا مهم شهر هستند که در تحولات اجتماعی-سیاسی نقش داشته و یا در خاطره جمعی مردم حتی در بعدی فراتر از شهر تهران حضور دارند. از این میان، سه میدانی که بیشترین امتیاز را کسب نموده‌اند، برای تحلیل‌های دقیق و موشکافانه انتخاب شده‌اند. این میادین شامل میدان حسن‌آباد، آزادی و فردوسی می‌باشند.

#### ۱.۴. ارزیابی میادین منتخب تهران

**میدان آزادی (۱۳۵۰)** پس از میدان نقش جهان اصفهان، بزرگترین میدان شهری ایران است. برج آزادی در میانه میدان به همراه فضاهای تفریحی و رفاهی (فعالیت‌های انتخابی) موجود در آن به مثابه مقصدی برای میدان تلقی می‌شود؛ و خود به تنهایی نیز نمادی برای شهر تهران است. وجود فضاهای سبز طراحی شده به همراه آبنا و مبلمان شهری، شرایط حضورپذیری شهروندان را فراهم آورده و در عین حال به سبب وسعت زیاد میدان، امکان رها شدن از ترافیک شدید خودروها در پیرامون میدان تا حد زیادی میسر شده است. به لحاظ تاریخی این میدان شاهد بسیاری اتفاقات سیاسی پیش از انقلاب اسلامی و پس از آن تا زمان معاصر بوده و هست (تصویر ۲).

**میدان فردوسی** دیگر میدان مهم و با سابقه تاریخی در دوره پهلوی است که در ابتدا وسعت بیشتری داشته و به سبب رشد شهر از ابعاد آن پیوسته کاسته شده است. هرچند از ابتدا مجسمه‌هایی از شاعر گرانقدر فارسی (فردوسی) در میدان نصب بوده، اما مجسمه کنونی از وسعت و ارتفاع مناسبی که شایسته یک نشانه شهری است، برخوردار می‌باشد. ایستگاه مترو و وجود یک رستوران در ضلع جنوب شرقی میدان از کاربری‌های انتخابی میدان به شمار می‌رود. پیاده‌روهای اطراف میدان از عرض مناسبی برخوردارند و اندک درختانی نیز در اطراف آنها دیده می‌شود. بناهای ضلع شمال شرقی و جنوب شرقی تا حد زیادی اصالت خود را حفظ کرده‌اند. این درحالی است که در ضلع جنوب غربی، ساختمان مرتفعی چهره میدان را تحت تأثیر قرار می‌دهد. میدان فردوسی نیز مانند میدان آزادی همواره به عنوان مبدأ بسیاری از گردهم‌آبی‌های سیاسی در دوران پهلوی و پس از انقلاب تلقی می‌شود (تصویر ۳).

**میدان حسن‌آباد (قاجاریه و پهلوی)** میدانی با طراحی منحصر به فرد است. هرچند امروزه از خود میدان در وسط، نشانی وجود ندارد اما وجود بناهای چهارگانه‌ای که بدنه میدان را به وجود آورده‌اند، از شاخص‌های مهم میدان است. این بناها که به سبک نئوکلاسیک با تلفیق معماری باروک فرانسوی در سال ۱۳۱۳ توسط میرزا علیخان مهندس طراحی شده‌اند (بانی مسعود، ۱۳۹۰: ۲۳۲)، در سال‌های اخیر مجدداً مورد مرمت واقع شده و هویت تاریخی میدان را تا حد زیادی حفظ نموده‌اند. همچنین با ایجاد زیرگذر، بخش مهمی از ترافیک سواره در میدان حذف و فضاهای پیاده مناسبی با ایجاد کفسازی متمایز و خاص آن ایجاد شده است. به جز معدود درختانی در اطراف پیاده‌رو و مبلمان شهری محدود،

## ۷

شماره هفتم


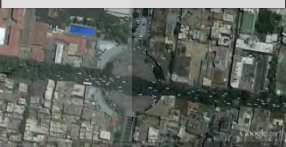
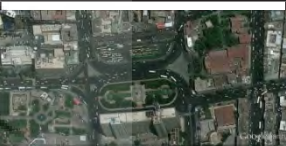


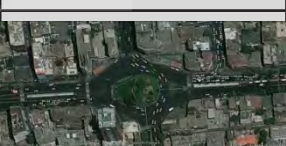
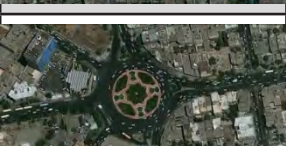
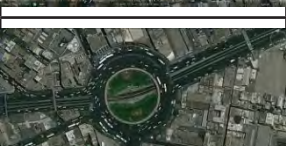
تابستان ۱۳۹۲



فصلنامه علمی-پژوهشی

مطالعات شهر

تحقیقات و پژوهش‌های علمی-پژوهشی در زمینه‌های مختلف شهرسازی و معماری  
تعمیرات اجتماعی شهروندان  
فرآیند بازآفرینی منظر میادین شهر تهران با هدف ارتقای

جدول ۲: وضعیت منظر میادین منتخب شهر تهران (راهنما: ۱=ضعیف، ۲=متوسط و ۳=خوب)

نام میدان	تصویر میدان	مؤلفه‌های تشکیل دهنده منظر میدان									
		مؤلفه‌های عینی (طبیعی و انسان ساخت)									
		مؤلفه ذهنی									
جمع کل	دانشین سابقه تاریخی و اجتماعی	فعالیت‌های اختیاری	فعالیت‌های اجباری	میزان پوشش سبز و درختان	آب‌ما	حضور عناصر شاخص در میدان و اطراف آن	میزان حضورپذیری	میزان تردد پیاده در میدان	کیفیت دسترسی پیاده به میدان	کیفیت مبلمان شهری	جداره پیوسته و منسجم
میدان انقلاب		۱۸	۴	۱	۴	۱	۲	۴	۱	۱	۱
میدان حسن آباد		۲۱	۴	۱	۲	۱	۱	۳	۲	۲	۳
میدان توپخانه (امام)		۲۰	۴	۱	۴	۲	۱	۴	۲	۱	۱
میدان ولیعصر (عج)		۱۸	۴	۱	۴	۱	۱	۳	۱	۱	۲
میدان آزادی		۲۸	۴	۲	۴	۳	۲	۳	۳	۲	۱
میدان فردوسی		۲۲	۴	۱	۴	۳	۲	۳	۱	۱	۱
میدان ونک		۱۷	۴	۱	۲	۲	۱	۳	۱	۱	۱
میدان امام حسین <sup>(ع)</sup>		۱۹	۴	۱	۴	۲	۱	۳	۱	۱	۲

۲۰	۳	۱	۲	۲	۱	۳	۳	۱	۱	۱	۲		میدان فزوین
۱۷	۳	۱	۳	۱	۱	۱	۳	۱	۱	۱	۱		میدان راه آهن

ماخذ: نگارندگان



تصویر ۲: میدان آزادی و نقش آن در رویدادها و تعاملات اجتماعی شهروندان



تصویر ۳: میدان فردوسی و منظر میدان

۹

شماره هفتم  
تابستان ۱۳۹۲  
فصلنامه  
علمی-پژوهشی

مطالعات  
شهری

فرآیند بازآفرینی منظر میدانی شهر تهران با هدف ارتقای  
تعاملات اجتماعی شهروندان



تصویر ۴: میدان حسن آباد و فقدان فضای سبز مناسب  
جدول ۳: جدول SWOT میدان های منتخب تهران

نام میدان	قوت	ضعف	فرصت	تهدید
میدان آزادی	<ul style="list-style-type: none"> <li>۱- قابلیت دسترسی ایمن پیاده به میانه و اطراف میدان؛</li> <li>۲- حضور فعالیت های انتخابی (گالری، رستوران و موزه) در میدان؛</li> <li>۳- وجود نشانه شهری (برج آزادی) در میانه میدان.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>۱- عدم وجود مبلمان مناسب؛</li> <li>۲- کمبود نقاط دسترسی به مرکز میدان؛</li> <li>۳- عدم تظاهر و نمود بیرونی فعالیت های انتخابی میدان از خارج آن؛</li> <li>۴- عدم طراحی مناسب درختان با توجه به قابلیت سایه اندازی آن در میدان؛</li> <li>۵- وجود موانع متعدد که مانع از دسترسی آسان پیاده به فضاهای سبز می شوند (مانند نرده های فلزی).</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>۱- فضای سبز مناسب و وسیع؛</li> <li>۲- وجود آبنا؛</li> <li>۳- وجود خاطرات جمعی و رویدادهای تاریخی و سیاسی و حتی فرهنگی در میدان.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>۱- سرعت بالای حرکت اتومبیل ها در اطراف میدان؛</li> <li>۲- جریان سنگین تردد سواره در پیرامون میدان.</li> </ul>
میدان فردوسی	<ul style="list-style-type: none"> <li>۱- حضور نشانه و مجسمه فردوسی در میدان.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>۱- وجود نرده های فلزی که مانع از دسترسی پیاده به فضاهای سبز می شوند.</li> <li>۲- عدم یکپارچگی جداره های میدان؛</li> <li>۳- عدم وجود مبلمان مناسب؛</li> <li>۴- ضعف در طراحی فضاهای سبز درون و پیرامون میدان؛</li> <li>۵- عدم امکان دسترسی به میانه میدان.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>۱- عرض مناسب پیاده روها در نیمه شرقی میدان؛</li> <li>۲- وجود رستوران در ضلع جنوبی میدان؛</li> <li>۳- داشتن پیشینه تاریخی و فرهنگی مناسب؛</li> <li>۴- فضاهای سبز و آبنا در مرکز میدان؛</li> <li>۵- وجود فضاهای دنج در برخی اضلاع میدان.</li> <li>۶- محفوظ ماندن بخشی از جداره های سازنده میدان در طول تاریخ.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>۱- جریان سنگین تردد پیاده و ازدحام ناشی از آن در پیاده روها؛</li> <li>۲- وجود کاربری های مزاحم در اطراف میدان (مانند دستفروشان و دلان ارز و ...).</li> </ul>
میدان حسن آباد	<ul style="list-style-type: none"> <li>۱- کنترل جریان سواره و حذف بخشی از آن بوسیله احداث زیرگذر؛</li> <li>۲- مرمت جداره های تاریخی میدان؛</li> <li>۳- تعریف محدوده میدان بوسیله سنگفرش.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>۱- عدم وجود درختان و پوشش سبز کافی؛</li> <li>۲- عدم وجود مبلمان شهری مناسب؛</li> <li>۳- حذف میدان تاریخی بدون وجود نشانه هایی از گذشته آن.</li> <li>۴- عدم وجود فعالیت های انتخابی مناسب و کافی در میدان.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>۱- وسعت فضای پیاده در میدان؛</li> <li>۲- کاهش جریان سواره در میدان؛</li> <li>۳- داشتن پیشینه تاریخی و فرهنگی مناسب.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>۱- وجود برخی کاربری های مزاحم مانند بورس ابزار آلات در برخی نقاط و ایستگاه آتش نشانی.</li> </ul>



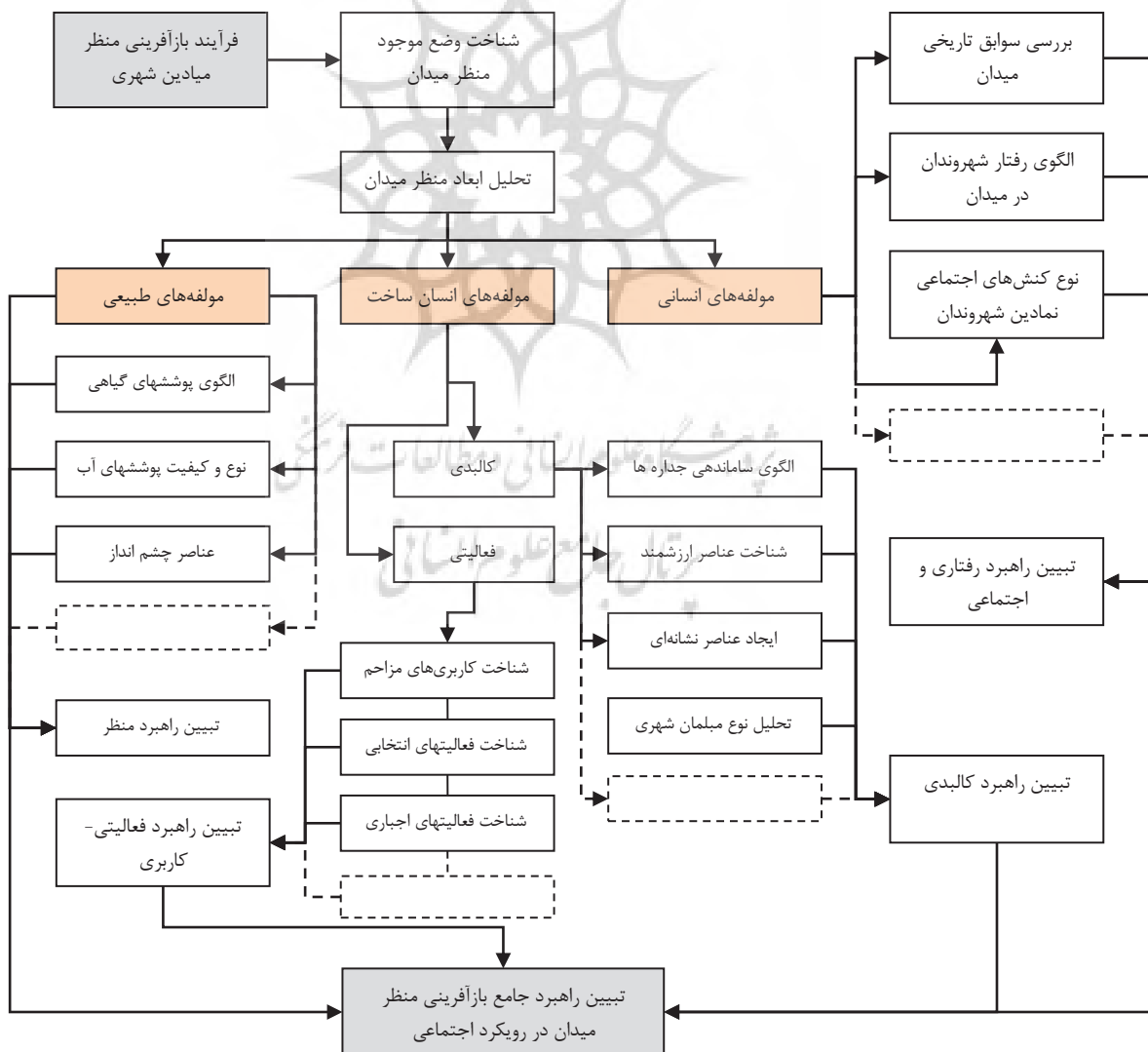
تجهیزات شهری مناسبی در آن دیده نمی‌شود. وجود ایستگاه مترو در داخل میدان از جمله ویژگی‌های مثبت این میدان است که در دیگر نمونه‌های مورد اشاره نیز تا حد زیادی دیده می‌شود (تصویر ۴ و جدول ۳).

#### ۲.۴. راهبردها و راهکارهای بازآفرینی منظر میادین منتخب

مطالعات میدانی که در سال‌های آغازین دهه ۱۳۶۰ با بهره‌گیری از روش ویلیام وایت توسط دکتر بحرینی در دانشگاه تهران بر روی الگوهای رفتاری عابران پیاده در میادین تهران انجام شده، نشان می‌دهد که تقریباً تمامی فضای خیابان را عابرین استفاده می‌کنند و فضاهای داخلی میادین به ندرت مورد استفاده قرار می‌گیرند (بحرینی، ۱۳۸۳). بررسی‌های میدانی نگارندگان در اطراف میدان فردوسی نشان می‌دهد که جز در اطراف کاربری‌های تجاری در دیگر جاهای میدان هیچ‌گونه تعامل اجتماعی میان شهروندان روی نمی‌دهد. تعامل اجتماعی روی داده نیز بیشتر میان فروشندگان دوره‌گرد و خریدارانی است که در حال گذر می‌باشند. مردم عادی جز برای گذر، از میدان استفاده نمی‌کنند و میانه میدان نیز هنوز

پس از گذشت سال‌ها، کماکان خالی از حضور جمعی مردم است. چنین پدیده‌ای برای دو میدان آزادی و حسن‌آباد نیز در حد کمتری دیده می‌شود. از مهمترین نقاط ضعف این میادین، عدم طراحی مناسب عناصر منظر (میدان فردوسی و حسن‌آباد) و یا عدم استفاده کافی از ظرفیت عناصر طبیعی (پوشش‌های سبز، گیاهان و آب) (مانند میدان آزادی) در ساماندهی این میادین است. عناصر طبیعی بیشتر در رویکردی تزئینی و یا برای نشان دادن فضای سبز میدان مورد بهره‌برداری بوده و به نقش آنها در ایجاد نقاط کانونی به منظور تجمع مردم و گفتگوهای کوتاه مدت توجهی نشده است. البته این مهم را نباید از نظر دور داشت که سیاست کلی شهری در ایران، عدم استفاده از فضای مرکزی میدان برای تفریح و استراحت است که به دلایل ایمنی و ترافیکی توجیه می‌گردد. این موضوع در نمونه‌های خارجی به نحو دیگری حل شده و رویکرد مدیران شهری به میادین، جنس دیگری یافته است. عدم وجود مبلمان‌های مناسب در طراحی منظر میادین مورد بررسی، دیگر عامل تأثیرگذار در کاهش میزان تعاملات اجتماعی

نمودار ۱: فرآیند بازآفرینی منظر میادین شهری مبتنی بر ارتقای تعاملات اجتماعی شهروندان



(ماخذ: نگارندگان)

جدول ۴: راهبردهای ارتقای منظر میادین منتخب با هدف افزایش میزان تعاملات اجتماعی

راهبردها	راهبرد
استفاده از درختان مناسب با قابلیت ایجاد سایه در فصول گرم سال؛ استفاده از گونه‌های متنوع پوشش‌های سبز متناسب با اقلیم برای ایجاد تنوع بصری؛ بهره‌گیری از آب به مثابه عنصر کانونی و تجمع‌آفرین در طراحی منظر؛ طراحی عناصر طبیعی به نحوی که در تلفیق با پس زمینه مصنوع خود (ساختمان‌ها) چشم‌انداز مناسب را ایجاد نمایند.	ساماندهی مؤلفه‌های طبیعی منظر میدان
استفاده از صندلی‌های نواری و منفرد در فواصل مناسب که امکان برقراری کنش‌های اجتماعی را میسر سازد؛ استفاده از نورپردازی مناسب در شب؛ وجود آب‌خوری‌ها و کیوسک‌های اطلاع‌رسانی و مطبوعاتی در میدان.	ساماندهی مبلمان و تجهیزات شهری در میدان
کف‌سازی مناسب برای تفکیک عرصه‌های سواره از پیاده؛ کاهش میزان سرعت در نزدیکی میادین؛ استفاده از زیرگذرها در صورت امکان.	ساماندهی جریان سواره در میدان
حذف نابسامانی‌های حرکتی ناشی از کف‌سازی‌های نامناسب؛ برقراری امکان دسترسی به میانه میدان برای استفاده از فضاهای وسیع‌تر میدان؛ ایجاد فضاهای مکث مناسب در جریان آمدوشد پیاده.	ساماندهی جریان پیاده در میدان
به حداقل رساندن کاربری‌های اجباری (مانند ایستگاه‌ها و فعالیت‌های اداری) در اطراف میدان؛ افزایش کاربری‌های انتخابی (مانند رستوران، گالری و...)؛ برقراری امکان تسری برخی فعالیت‌های مناسب فرهنگی و اجتماعی به بخش‌هایی از میدان به صورت کنترل شده.	ساماندهی کاربری‌های اطراف میدان
استفاده از بیلبوردهای شهری معرف قدمت و تغییرات میدان؛ نامگذاری بخش‌های میدان به برخی رویدادهای تاریخی واقع شده در میدان و مانند آن؛ ساماندهی جداره‌های تاریخی میدان در راستای خلق هویت واحد چه به صورت تاریخی و چه معاصر.	احیای خاطرات جمعی و تاریخی میدان

(ماخذ: نگارندگان)

از بررسی نمونه‌های موردی و تحلیل نمونه‌های منتخب در شهر تهران، مجموعه اصول و راهبردهایی برای بازآفرینی منظر میادین شهری قابل تعریف است. مجموعه راهبردهای اصلاح منظر این میادین شامل ساماندهی عناصر طبیعی و مبلمان شهری میادین، ساماندهی جریان پیاده و سواره، ایجاد و تقویت فعالیت‌های انتخابی و در نهایت احیا و تداوم جریان خاطرات میادین می‌باشد.

همچنین اصول بازآفرینی منظر میادین شهری شامل سه مؤلفه (طبیعی، انسان‌ساخت و انسانی) به شرح نمودار ۱ می‌باشند. فرآیند بازآفرینی مبتنی بر شناخت وضع موجود و تحلیل ابعاد منظر هر میدان صورت خواهد پذیرفت. شناخت الگوهای طبیعی، کالبدی و رفتاری به تبیین راهبردهای منظر، کاربری و رفتاری - اجتماعی منتهی می‌شود. از ترکیب راهبردهای یاد شده، راهبرد جامع بازآفرینی منظر میدان در رویکرد اجتماعی قابل تعریف است. امید می‌رود سایر پژوهشگران با استفاده از فنون پیمایشی، امکان بررسی دقیق‌تر موارد فوق را برای هر نمونه موردی بررسی نمایند.

شهروندان است. عدم استفاده از فضاهای مکث و دنج در ساماندهی میادین (میدان فردوسی و حسن‌آباد) و عدم وجود سایه‌بان‌های موقتی از دیگر عوامل مؤثر در کاهش تعاملات شهروندان در این میادین تلقی می‌شود که می‌تواند به فقدان شرایط اقلیمی مناسب برای برقراری تعاملات اجتماعی نیز تعبیر شود. اما مهمترین مشکل شاید ناشی از سرعت و حجم تردد پیاده و سواره باشد. مورد نخست به ازدحام (که از عوامل تهدید کننده میزان تعاملات رودررو است) منتهی می‌شود و مورد دوم به کاهش حضورپذیری و امکان دسترسی مردم به بخش‌های مختلف و به ویژه به میانه میدان منتج می‌گردد. جدول ۴ مجموعه‌ای از راهبردها و راهکارها را برای حل این مشکلات نشان می‌دهد.

##### ۵. نتیجه‌گیری

بازآفرینی شهری به مثابه رویکردی مداخله‌گر، اصلی‌ترین رویکرد مرمت شهری در دوران معاصر است. منظر میادین شهری به عنوان بخش مهمی از فضاهای باز شهری در تهران معاصر، می‌تواند در ارتقای تعاملات اجتماعی شهروندان به عنوان یکی از سرمایه‌های مؤثر در بازآفرینی شهری، بسیار تأثیرگذار باشد. از سوی دیگر کنش‌های اجتماعی رودررو، نقش مهمی در برقراری پیوندهای اجتماعی و خلق سرمایه اجتماعی خواهند داشت.

## منابع:

- آلتمن، ایروین (۱۳۸۲). محیط و رفتار اجتماعی، خلوت، فضای شخصی، قلمرو و ازدحام، ترجمه دکتر علی نمازیان، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
- بانی مسعود، امیر (۱۳۹۰). معماری معاصر ایران (در تکاپوی سنت و مدرنیته)، چاپ چهارم، انتشارات هنر معماری قرن.
- بحرینی، سید حسین (۱۳۸۳). تحلیل فضاهای شهری در رابطه با الگوهای رفتاری استفاده کنندگان و ضوابطی برای طراحی، چاپ سوم، انتشارات دانشگاه تهران.
- بردی آنامرادنژاد، رحیم (۱۳۹۰). مقدمه‌ای بر میدان‌های شهری، انتشارات دانشگاه مازندان، مازندران.
- بل، سیمون (۱۳۸۲). منظر؛ الگو، ادراک و فرآیند، ترجمه دکتر بهناز امین‌زاده، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
- پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۸۶). مبانی نظری و فرآیند طراحی شهری، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، چاپ دوم.
- پوراحمد، احمد و حبیبی، کیومرث و کشاورز، مهناز (۱۳۸۹). «سیر تحول مفهوم شناسی بازآفرینی شهری به عنوان رویکردی نو در بافت‌های فرسوده شهری»، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، ش ۱، صص ۹۲-۷۳.
- پورجعفر، محمدرضا و صادقی، علیرضا و خادمی، مسعود و احمدی، فریال (۱۳۸۹). «میدان به مثابه فضای عمومی موفق»، کتاب ماه هنر، ش ۱۴۳، صص ۳۵-۲۸.
- پیرنیا، محمد کریم (۱۳۸۷). آشنایی با معماری اسلامی ایران، تالیف دکتر غلامحسین معماریان، چاپ چهارم، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران.
- حاجی‌پور، خلیل (۱۳۸۵). «مقدمه‌ای بر سیر تحول و تکوین رویکردهای مرمت شهری»، فصلنامه اندیشه ایران‌شهر، ش ۹ و ۱۰، صص ۲۶-۱۶.
- حبیبی، محسن و هورکاد، برنارد (۱۳۸۴). اطلس کلانشهر تهران، انتشارات شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
- دانشپور، سید عبدالهادی و چرخچسان، مریم (۱۳۸۶). «فضاهای عمومی و عوامل موثر بر حیات جمعی»، فصلنامه باغ نظر، صص ۲۸-۱۹.
- فلاح، محمدصادق و کلامی، مریم (۱۳۸۷). «تاثیر فضاهای باز شهری بر کیفیت گذران اوقات فراغت شهروندان»، دو فصلنامه مدیریت شهری، ش ۲۲، صص ۹۸-۸۵.
- قریب، فریدون (۱۳۷۶). «طراحی میدان‌های شهری»، فصلنامه هنرهای زیبا، ش ۲، صص ۱۴-۹.
- کارمونا، متیو و هیت، تیم و اک، تر و تیسدل، استیون (۱۳۸۸). مکان‌های عمومی و فضاهای شهری، ترجمه دکتر فریبا قرایی و همکاران، انتشارات دانشگاه هنر تهران، تهران.
- گیدنز، آتونی (۱۳۹۰). گزیده جامعه‌شناسی، ترجمه حسن چاوشیان، چاپ اول، نشر نی.
- مان، نرمال (۱۳۶۴). اصول روانشناسی، ترجمه محمود ساعتچی، ج ۱، انتشارات امیرکبیر، تهران.
- محملی ابیانه، حمیدرضا (۱۳۹۰). «ارزیابی مفهوم منظر در طرح‌های شهری مقایسه تطبیقی سیر تکوین طرح‌های جامع تهران با تجارب جهانی»، فصلنامه باغ نظر، ش ۱۷، صص ۹۵-۱۰۴.
- مدنی‌پور، علی (۱۳۸۱). تهران ظهور یک کلانشهر، انتشارات سازمان فناوری اطلاعات و ارتباطات شهرداری تهران.
- منصوری، سید امیر (۱۳۸۹). «چستی منظر شهری؛ بررسی تاریخی تحولات مفهومی منظر شهری در ایران»، ماهنامه منظر، ش ۹، صص ۳۰-۳۳.
- میرمقتدایی، مهتا (۱۳۸۸). «معیارهای سنجش امکان شکل‌گیری، ثبت و انتقال خاطرات جمعی در شهر»، فصلنامه هنرهای زیبا، ش ۳۷، صص ۱۶-۵.
- نهاد برنامه‌ریزی توسعه شهر تهران (۱۳۸۶). سند اصلی راهبردی - ساختاری جامع شهر تهران، شورای عالی معماری و شهرسازی.
- Antrop, M. & Van Eetvelde, V. (2000). "Holistic Aspects Of Suburban Landscapes: Visual Image Interpretation And Landscape Metrics", Landscape And Urban Planning, 50, pp43-58.
- Bailey, Nick (2010). "Understanding Community Empowerment In Urban Regeneration And Planning In England: Putting Policy And Practice In Context", Planning Practice And Research, 25 (3), pp 317-332.
- Cattell, V., Dines, Nick, Gesler, Wil, Curtis, Sarah (2008). Mingling, Observing, And Lingering: Everyday Public Spaces And Their Implications For Well-Being And Social Relations. Health & Place, 14, pp544-561.
- Couch, Chris And Dennemann, Annekatrin (2000). "Urban Regeneration And Sustainable Development In Britain", Cities, 17 (2), pp 137-147.
- Couch, Chris And Sykes, Olivier And Borstinghaus, Wolfgang (2011). "Thirty Years Of Urban Regeneration In Britain, Germany And France: The Importance Of Context And Path Dependency", Progress In Planning, 75, pp 1-52.
- Gehl, Jan (1987). Life Between Buildings: Using Public Space, New York: Van Nostrand Reinhold.
- Gehl, Jan (2002). Public Spaces And Public Life, City Of Adelaide. Available At Www.Adelaidecitycouncil.Com [Date Of Access: 12 /8 /2011]
- Huang, S.-C. L. (2006). "A Study Of Outdoor Interactional Spaces In High-Rise Housing. Landscape

And Urban Planning”, 78, pp193–204.

- Lindholm, G. (2011). “Visible Gestures’ : On Urban Landscape Perspectives In Planning”. *Planning Theory*, 10, pp1–15.
- Newman, David M. (2010). *Sociology, Exploring The Architecture Of Everyday Life*: SAGE Publications, Inc.
- Orueta, Fernando Diaz (2007). “Madrid: Urban Regeneration Projects And Social Mobilization”, *Cities*, 24(3), pp 183–193.
- Peters, K., Elands, Birgit, Buijs, Arjen (2010). “Social Interactions In Urban Parks: Stimulating Social Cohesion?”, *Urban Forestry & Urban Greening*, 9, pp93–100.
- PPS (2011). “10 Principles For Successful Squares”, Available At [Http://Www.Pps.Org/Articles/Squaresprinciples](http://www.pps.org/articles/squaresprinciples), [Date Of Access: 11 /9/2011].
- Roca, Mike (2003). “Assessing The Discourses And Practices Of Urban Regeneration In A Growing Region”, *Geoforum* 34, pp37–55.
- Sairinen, Rauno And Kumpulainen, Satu (2006). “Assessing Social Impacts In Urban Waterfront Regeneration”, *Environmental Impact Assessment Review*, 26, pp 120–135.
- Sasaki, Masayuki (2010). “Urban Regeneration Through Cultural Creativity And Social Inclusion: Rethinking Creative City Theory Through A Japanese Case Study”, *Cities*, 27, pp S3–S9.
- Seeland, K., Dübendorfer, Sabine, Hansmann, Ralf (2009). “Making Friends In Zurich’s Urban Forests And Parks: The Role Of Public Green Space For Social Inclusion Of Youths From Different Cultures”, *Forest Policy And Economics*, 11, pp10–17.
- Swaffield, S. (2005). *Landscape As A Way Of Knowing The World*. In: HARVEY, S., FIELDHOUSE, KEN, HOPKINS, JOHN (Ed.) *The Cultured Landscape; Designing The Environment In The 21st Century*. Routledge.
- Uysal, Ulke Evrim (2012), “An Urban Social Movement Challenging Urban Regeneration: The Case Of Sulukule, Istanbul”, *Cities*, 29, pp 12–22.
- Yu, Jung-Ho And Kwon, Hae-Rim (2011). “Critical Success Factors For Urban Regeneration Projects In Korea”, *International Journal Of Project Management*, 29, pp 889–899.